

STARE CRKVE IZVAN SREDIŠNJE JEZGRE SPLITA (I.)

Uvod

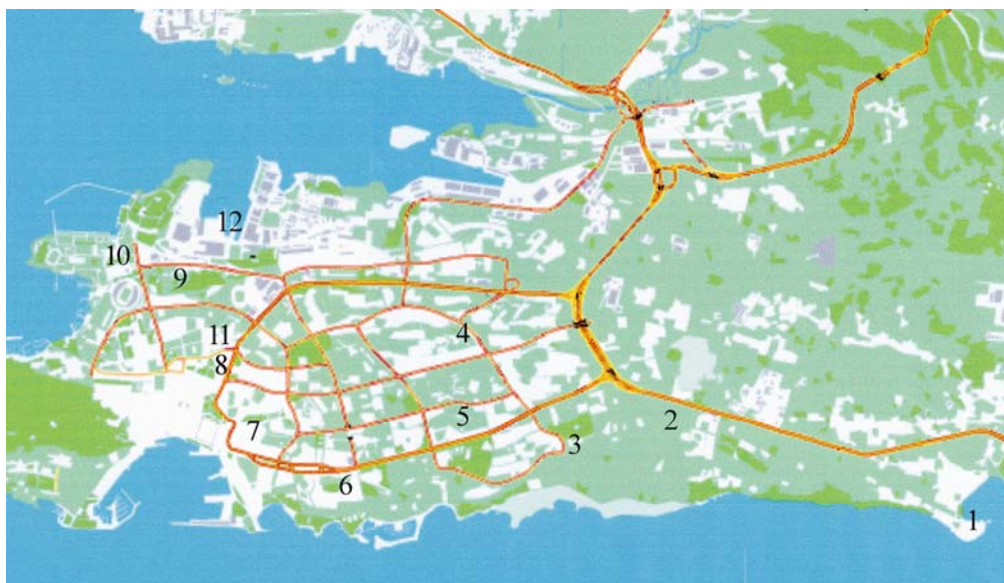
I izvan središnje splitske gradske jezgre, koja obuhvaća Dioklecijanovu palaču s prvom zapadnom prigradnjom, ima mnogo tragova predromaničkih i ranoromaničkih crkava. Inače je tradicionalni splitski teritorij od davnina obuhvaćao cijelo područje splitskog poluotoka, zapravo prostor koji je na sjeveru omeđen crtom koja ide od Vranjica rijekom Jadro prema sjeveroistoku pa kroz negdašnje splitsko polje do rijeke Žrnovnice i njezina ušća. Ta je granica možda utvrđena već u doba prvih doseljenika, svakako do 9. st. kada je na području Solina funkcionirala hrvatska vlast, a na području Splita gradska uprava pod jačim ili slabijim bizantskim utjecajem. Granica je posebno bila izražena za mletačke uprave nad Dalmacijom kao dodir s hrvatsko-ugarskim kraljevstvom, a osobito tijekom 16. i 17. st. u doba neposredne turske opasnosti.

OLD CHURCHES OUTSIDE OF THE URBAN CORE OF SPLIT (I)

Early Christian, pre-Romanesque and early Romanesque churches situated to the east or north of the Split centre are presented. Many of these churches actually gave name to some districts of this city and are, in most cases, known only through written records and rare stone fragments. The information about their former appearance is quite scarce. Out of churches presented in the article, the most interesting ones are the churches that still have their foundations or walls. A good example of such churches is the early Christian church in Stobreč whose walls have been partly preserved while, interestingly, a pre-Romanesque church was built in its apse. Painted basilicas, the foundations of which can be found on the route to Salona, were built on Roman remains which stand as proof that Split had existed even before the Diocletian's Palace was built. More to the north, we have the best preserved small church with six apses in Croatia, which has recently been partly renovated. It undoubtedly dates back to the 9th century, and was also built on the remains of a former Roman building.

Rekli smo već da na tom tradicionalnom splitskom području, koje se nalazilo izvan gradskih zidina, ima arheoloških i pisanih tragova mnogih predromaničkih i ranoromaničkih crkava. No što je za povijest mnogo važnije, na tom prostoru ima i tragova starokršćanskih crkava, a to uz odgovarajuće arheološke nalaze u Dioklecijanovoj palači svjedoči o

postojanju stalnoga naselja i prije njezine izgradnje, dakle starom Spalatumu koji je ucrtan i na Peutingerovoj tabli (srednjovjekovnom pre-risu izvorne rimske karte iz vremena Carstva). Ti se tragovi pronalaze u tradicionalnim nazivima koji svjedoče o starosti kulturnoga mjesta, povijesnim izvorima, ugrađenim spolijima ili u arheološkim iskapanjima.

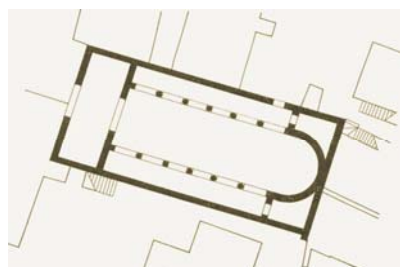
Starokršćanske i predromaničke crkve istočno i sjeverno od Palače

U ovom ćemo napisu opisati sve starokršćanske, predromaničke i ranoromaničke crkve koje se nalaze istočno i sjeverno od Dioklecijanove palače, i to prema rasporedu koji primjenjujemo u cijeloj ovoj seriji – od istoka prema zapadu. U sljedećem ćemo napisu prikazati sve takve crkve koje se nalaze zapadno od Palače te one na otoku Šolti koji je tradicionalno bio okrenut Splitu i gdje su splitske crkve imale brojne posjede.

Ranokršćanska crkva Sv. Lovre u Stobreču

Na krajnjem istoku splitskog poluotoka, uz prirodni zaljev u koji utječe rijeka Žrnovnica, južno od glavne gradske prometnice što vodi prema istoku (cesta D8), nalazi se naselje Stobreč, grčki Epetion, podignut na malom poluotoku u doba grčke kolonizacije, vjerojatno na mjestu prapovijesnog utvrđenja. Izgradili su ga Grci koji su početkom 4. st. pr. Krista podigli matičnu koloniju na Visu i odatle osnivali svoja naselja na kopnu. Poluotok s hridinama na južnoj strani pružao im je idealne uvjete za osnivanje naselja. Mogao se lako braniti, imao je zaštićenu luku sa sjeverne strane i plodnu zemlju uz rijeku Žrnovnicu. Rimljani su grčki grad nazvali Epetium, no on nikada nije stekao municipalnu autonomiju jer je bio u neposrednoj blizini velikoga rimskog središta Salone. Gospodarski se značaj tog rimskog gradića temeljio na dobroj luci i plodnom polju, a u doba ranog kršćanstva postao je jednim od kulturnih središta.

Najznačajniji su materijalni ostatci antičkoga razdoblja grčki obrambeni zidovi na sjevernoj strani naselja i kompleks starokršćanske bazilike posvećen starokršćanskom mučeniku Sv. Lovri koji se nalazi na najvišoj točki na jugoistočnoj strani poluotoka. Uostalom po toj je crkvi sadašnji Stobreč i dobio ime (pretvorbom od Sutlovreč do Stobreč).

Pretpostavljeni tlocrt starokršćanske bazilike

U istraživanjima koja su na ovom prostoru obavljena 1972. utvrđeno

je da je velika trobrodna starokršćanska bazilika (s dimenzijama 21,9 x 9,4 m) možda izgrađena iznad antičkoga kulturnog prostora budući da su tragovi najstarije građevine pronađeni ispod sjeveroistočnog dijela, unutar i uokolo predromaničke crkve koja je uređena u negdašnjoj crkvenoj apsidi.

Ostaci crkve Sv. Lovre u Stobreču

Starokršćanska crkva pripada tipu pravilno orijentirane trobrodne bazilike s uvučenom apsidom i nartekom na zapadnoj strani. Sačuvani stilobat (podnožje) kolonade stupova između srednje i sjeverne lađe upućuje na trobrodni raspored u odnosu 1:3. U južnoj i neistraženoj prigradnji možda bi se mogla pronaći i krstionica.

S obzirom na hagiografsku tradiciju Stobreča (i nedaleka je nova župna crkva posvećena Sv. Lovri), urbaniziranost i blizinu Salone te tlocrtni oblik, izgradnju bi crkve trebalo datirati u 5. st. No prema malom broju sačuvanih ulomaka kamenoga namještaja, od kojih je jedan ukrašen s jedne strane urezanim, a drugi reljefnim križem, moglo bi se zaključiti i da je taj namještaj obnovljen u 6. st.

Iako su u predromaničku crkvicu ugrađene neke antičke stele, nisu pronađeni tragovi antičkih ukopa, tako da se vjerojatno radilo o crkvi koja nije bila dio cemetarijalnog sklopa. Od zidova starokršćanske crkve sačuvani su uglavnom apsida i sjeverna lađa do visine od 7 m, a zapadni do visine vrata, a ostali su

zidovi uglavnom uništeni ili prekriveni drugim gradnjama.

Starokršćanska je crkva preinačena u benediktinski samostan s malom crkvicom koja se smjestila u negdašnju široku apsidu, a samostanske su zgrade smještene u narteks (predvorje) i danas pretvorene u stambene zgrade te uglavnom sačuvane.

Valja reći da je sadašnja crkvica uklopljena u vrlo gust stambeni blok i da joj je vrlo teško prići. Žalostno je što to vrijedno arheološko nalazište nije obilježeno nikakvim natpisom ili putokazom. Osim toga crkvica je stalno zatvorena, a zaključana je i željezna ograda koja zatvara negdašnji prostor starokršćanske crkve pa smo je bili prisiljeni preskakati [3], [4], [5], [6].

Crkve na istočnim rubovima splitskog polja

Crkva Sv. Lovre u Pazdigradu

Prema crkvi Sv. Lovre u Pazdigradu, splitskom prigradskom predjelu, naziv je dobilo i sadašnje područje Lovrinac na kojemu se nalazi

Fragment iz crkve Sv. Lovre

današnje splitsko groblje. Groblje je od crkve, prema kojoj je nazvano, odvojeno suvremenom prometnicom koja spaja Solin sa Stobrečom. Crkva se u povijesnim izvorima spominjala kao Sv. Lovro u Selu (Sanctus Laurentius Paganus).

Sadašnja crkva Sv. Lovre potječe s početka novoga vijeka, a u sebi čuva pletrom ukrašen plutej oltarne ograde iz 9. st., za koji se pretpostavlja da potječe iz splitske katedrale. Nedaleko starije crkve sada je izgrađena nova i suvremena [3], [4], [5].

Crkva Sv. Kuzme i Damjana

Toponimi obalnih područja Trstenika i Žnjana (Zunanus) također se spominju u 11. st., a u crkvi na Žnjanu iz 13. st. pronađena je i čuvena slika na drvu Gospe od Žnjana, koja se danas čuva u riznici katedrale Sv. Dujma, a djelo je splitske slikarske

Crkva Sv. Lovre u Pazdigradu

škole između 1270. i 1290. godine. Crkva Sv. Kuzme i Damjana u uvali Trstenik bila je, prema povijesnim

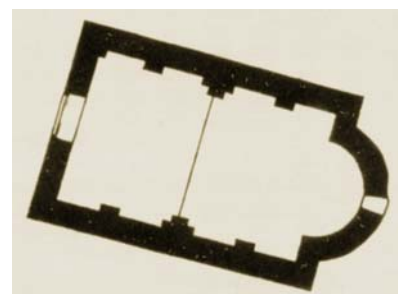

Slika Gospe od Žnjana

izvorima, cela (svetište) benediktinskog samostana na splitskom Sustipanu. Tragove je te crkve prepoznao Tomislav Marasović u jednoj stambenoj zgradi nedaleko od obale, uz koju je uočen i ostatak kasnoantičkog zida. Lokalitet crkve uopće nije istražen, a nije ni označen, pa slučajni namjernik tragove crkve jednostavno ne može uočiti [1], [3].

Crkva Sv. Izidora

Jedan je sada gusto nastanjen predjel u sjeveroistočnom dijelu Splita dobio naziv Sućidar prema crkvi Sv. Izidora od koje više nema tragova jer su se njezini ostatci našli u naselju koje je većim dijelom nastalo divljom izgradnjom. Inače Sv. Izidor Seviljski (oko 560.-633.) bio je biskup i crkveni naučitelj, posljednji zapadni crkveni otac i jedan od najvećih starokršćanskih bibliofila i znanstvenika. Među brojnim se njegovim djelima posebno ističe svjetovna i teološka *Enciklopedija ili o podrijetlu* u 20 tomova. Valja istaknuti da ga je Crkva nedavno proglasila zaštitnikom interneta.

Pretpostavljeni tlocrt crkve Sv. Izidora

Don Frane Bulić početkom 20. st. istraživao je ostatke crkve, a istraživanje je nastavljeno i 1950. kada su još bili vidljivi njezini tragovi. Prema tim se istraživanjima može zaključiti da je crkva pripadala jednobrodnom građevinama s polukružnom apsidom, a da je u unutrašnjosti bila raščlanjena plitkim nišama i jednom pojasnicom koja je podupirala bačvasti svod. Sačuvan je i nadvrtnik s tri križa, ulomak zabata oltarne

ograde i djelić podnog mozaika na temelju kojih je Bulić crkvu datirao između 10. do 12. st. No naziv i sačuvani ostatci, posebno nadvratnik koji s ukrasima podsjeća na crkve građene za kneza Branimira, može upućivati i na raniji postanak, čak i na ranokršćanske izvore. Posebno i stoga što u blizini postoje naznake o mogućem ranokršćanskom groblju, a to bi moglo upućivati na negdašnju aglomeraciju s pripadajućom sakralnom građevinom. Valja ipak reći da se crkva u povijesnim vrelima prvi put spominje u 11. st. [1], [3], [5].

Crkva Sv. Mande na Škrapama

Jugoistočno od Sućidara, u predjelu Škrape, i danas stoji crkva Sv. Mande, što je hipokoristik od Sv. Marije Magdalene (Marije iz Magdale) koja je bila Isusova pratilica i prva ga je ugledala nakon uskrsnuća. Njezin se kult u zapadnoj crkvi znatno proširio u 12. st. O predromaničkom karakteru prvobitne crkve svjedoči pronađeni zabat oltarne pregrade i

Crkva Sv. Mande

ulomci kamenog namještaja koji bi prema plitkom reljefu mogli potjecati i iz 10. st. Sadašnja je crkva ob-

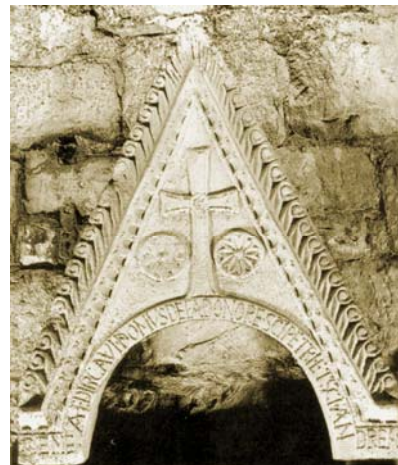
novljena u 17. st. nakon što su je temeljito poharali i spalili Turci. No crkvu su i okoliš župljani (pod vodstvom župnika don Zdenka Bralića i "meštra" Ivana Babića) temeljito obnovili i uredili 1993., o čemu svjedoči i natpis na kamenoj ogradi [3], [4].

Crkva Gospe od Pojšana

U jednoj ispravi iz 1030. spominje se lokalitet Panisano na kojem je izgrađena srednjovjekovna crkva Sv. Marije "de Pansano". O predromaničkom podrijetlu te najstarije crkve svjedoči ulomak s natpisom ukrašen pleterom. Po tom se natpisu, koji vjerojatno potječe iz karolinškog doba, zaključuje da je ta crkva bila oslikana. Mnogo je kasnije na tome mjestu počeo djelovati istoimeni kapucinski franjevački samostan koji i

Crkva Sv. Petra Starog

Nešto zapadnije, odmah do sadašnjega Starog pazara, nalazilo se naselje Lučac, što je i današnji naziv

Sačuvani fragment iz crkve Sv. Petra Starog

Samostan i crkva Gospe od Pojšana

danas postoji. Sadašnja je crkva, koja je poznato splitsko svetište, izgrađena na križanju ulica M. Gupca i Viške u 17. st. kao zavjet od kuge.

To je jednostavna jednobrodna crkva koja u predvorju čuva gotički reljef Sv. Ane iz 15. st. Samostan i zvonik nalaze se na njezinoj jugoistočnoj strani [3], [4], [5].

toga splitskog predjela. Lučac je dobio naziv prema prirodnom grebenu, a hrvatski se toponim, baš kao i njegov latinski prijevod (*in Arcuzo*), spominje u srednjovjekovnim vrelima. Vjerojatno je najstarija jezgra naselja bila predromanička crkva Sv. Petra, kojoj je poznat položaj, ali joj dosad nisu otkriveni građevni tragovi. Crkva se nalazila sjeverois-

točno od sadašnje Biskupske palače, na Poljani kneza Trpimira, a porušena je u 19. st. kada je na njezinu mjestu (1871.) izgrađena nova župna crkva Sv. Petra. Stoga se i prva crkva naziva Sv. Petra Starog, kako se naziva i jedna od ulica toga gradskog predjela.

Ali ni nova župna crkva nije dugo stajala na tome mjestu jer je temeljito stradala u ratnim bombardiranjima 1944. godine. Poslije su njezini ostatci uklonjeni i sada je tu proširena gradska prometnica koja se nalazi istočno od glavne gradske tržnice.

Ipak od najstarije je crkve sačuvan zabat oltarne pregrade koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Prema klesarskoj obradi reljefa i odabiraim ukrasima (križem s rozetama i pleternim motivima) i grafijskim značajkama teksta na luku zabata, ocijenjeno je da potječe iz jedne od gradskih klesarskih radionica s kraja 11. st. [2]. No postoje međutim i tvrdnje da odabrani motivi upućuju i na znatno ranije karolinško podrijetlo [3].

Veličina je zabata oltarne pregrade 110 x 91 x 11 cm, a dio je natpisa sačuvao uspomenu na graditelje crkve, braćni par nepoznata imena koji je izgradio "Božji dom" u slavu Sv. Petra i Sv. Andrije. No postoji i kraći zapis na poleđini zabata koji prema jednom tumačenju spominje splitskoga graditelja-klesara Petra Neputusa koji je potpisao izradu (cancellus) oltarne pregrade, a prema drugom nasljednika glavnih donatora, njihova nećaka odnosno unuka (neputus) koji je zaslužan za postavljanje ukrašene kamene ograde ispred crkvenog oltara [2].

O izgledu i dimenzijama crkve Sv. Petra Starog nema međutim nikakvih određenih podataka. Može se samo pretpostaviti da je to bila jednobrodna bačvasto presvođena crkva s apsidom na istočnoj strani, kako su uglavnom izgledale predromaničke crkve toga razdoblja na našoj obali.

Valja još dodati da se u neposrednoj blizini istočnog zida Dioklecijanove palače, gotovo nasuprot Srebrnim vratima, na mjestu današnje crkve Sv. Dominika (osnivača dominikanskog reda) postojala crkva Sv. Katarine (ranokršćanske mučenice), koja se spominje u povijesnim izvorima u 13. st. O toj se crkvi zapravo ništa ne zna jer ju je u cijelosti prekrilo novoizgrađeni dominikanski samostan. No postoji mogućnost da je i prije te crkve, koja je nesumnjivo bila predromanička, na istom prostoru stajala i kasnoantička sakralna građevina, a o tome možda svjedoče pronađeni ulomci tranzene i sarkofaga ukrašeni starokršćanskim simbolima (križevi i rozete) [1].

Lokalitet *Ad basilicas pictas*

Naziv *Ad basilicas pictas* (Kod oslikanih bazilika) potječe iz povijesnih izvora i označuje položaj ranokršćanskih i srednjovjekovnih crkava Sv. Andrije i Sv. Ivana Krstitelja, a prvi se put spominje kod Tome Arhidakona koji je nezaobilazan

nekoliko secesijskih vila, sa sjeveroistočne je strane neoklasicistička zgrada *Vodovoda i kanalizacije* iz 19. st., sa sjeverne stambena zgrada, dok je zapadna granica natkriveni usjek željezničke pruge.

Upravo su ostatci te dvojne crkve (*basilica gemina*) jedan od glavnih dokaza da je na prostoru Dioklecijanove palače nekad postojalo starije naselje, koje je kao Spalatum naznačeno na već spomenutoj *Tabuli Peutingeriani*. Štoviše, zahvaljujući činjenici što se dvojna crkva nalazi u splitskom predjelu Manuš, koji je smješten sjeveroistočno od Dioklecijanove palače, neki tvrde da je tu bilo prvobitno splitsko naselje koje je osnovalo ilirsko pleme Manijci i koje je poslije bilo i grčko i rimsko. Stoga bi u nazivu Manuš bilo sačuvano sjećanje na to ilirsko pleme po kojem je u antici bio nazvan kanal između obale i otoka Brača – *sinus Manius* [8].

Arheološka su istraživanja na tom prostoru obavljena u dva navrata –

Prikaz arheološkog nalazišta na lokalitetu *Ad basilicas pictas* 1997. godine

izvor za povijest Salone i Splita [7]. Riječ je o značajnom antičkom, starokršćanskom i srednjovjekovnom lokalitetu smještenom uz cestu prema Salonu. Prostor se toga vrijednoga arheološkoga nalazišta nalazi u blizini križanja Bihačke, Vukovarske i Ulice Domovinskog rata. S južne i jugozapadne strane graniči s

1953. i 1954. te 1956. i 1957. pod vodstvom Arheološkog muzeja iz Splita na kraju i uz sudjelovanje Urbanističkog biroa za Dalmaciju. Tada su otkriveni tlocrtni ostatci dviju povezanih bazilika (A i B) i na temelju tih istraživanja izrađena je moguća idealna tlocrtna rekonstrukcija njihova izgleda. Jedna se od tih

građevina, najvjerojatnije ona sjeverna (B), može identificirati kao crkva Sv. Andrije u kojoj je splitski nadbiskup Petar Ugrin 1185. sazvaio provincijsku crkvenu sinodu. Već je tada uočeno da je sklop nastao na temeljima starije antičke građevine koja je građena i prije Dioklecijanova vremena. Kada se 1965. gradila stambena zgrada tridesetak metara sjevernije, pronađena je grupa antičkih zidova i baza stupa iz kasne romanike što su arheolozi onda povezivali uz ostatke bazilike.

Početak 1997. započeli su na tom lokalitetu građevinski radovi koji su dobrim dijelom uništili arheološki vrijedne slojeve. Radovi su prekinuti nakon prosvjeda stručne javnosti i odmah su obavljena temeljita revizijsko-zaštitna istraživanja koja su pružila nove značajne spoznaje o fazama razvoja i kontinuitetu građevina na tom prostoru.

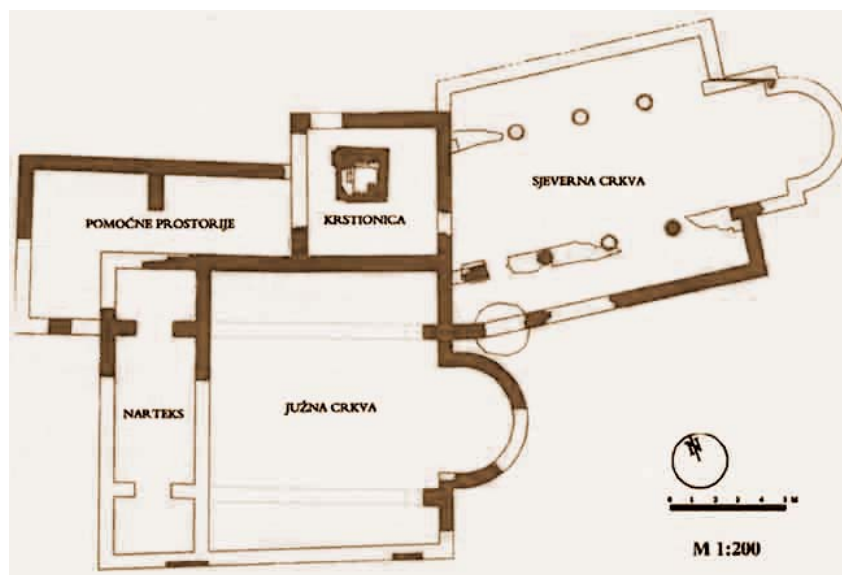
Starija je antička građevina pronađena na istočnoj polovici lokaliteta. Među ostacima mogla su se jasno učiti tri koncentrična niza mjestimice prekinutih zakrivljenih zidova. Prolazi među njima, kanali za odvod i dovod vode te goleme dimenzije (promjer 31,5 m i debljina zidova od 0,7 do 1,1 m) upućivali su na to da se možda radilo o kazalištu ili odeonu, građevini oblikom sličnoj kazalištu koja je služila za izvođenje glazbenih i recitatorskih priredaba te je zbog akustike bila natkrivena. To je bjelodano svjedočilo o postojanju velikog naselja iz 1. i 2. st., a za određivanje toga razdoblja poslužio je pronađeni novčić cara Trajana (98.-117.). Istodobno je utvrđeno da je u vrijeme gradnje starokršćanskoga sakralnog kompleksa zgrada pretpostavljenog odeona već bila u ruševinama. Valja istaknuti da je izložba o tim nalazima održana 1999. u Arheološkom muzeju u Zagrebu i da je bila prava senzacija i za stručnjake i za laike.

Novi su nalazi omogućili i da se bolje objasni cijeli bazilikalni sklop

koji se sastojao od dviju bazilika s krstionicom i nizom pomoćnih prostorija, a najvjerojatnije se počeo graditi početkom 5. st. Iako su ostatci bili prilično uništeni, moglo se pretpostaviti da je južna i starija crkva mogla biti glavna kongregacijska crkva, a da je sjeverna služila za štovanje kulta nekog mučenika ili za obrede nakon krštenja. Cijeli je starokršćanski centar najvjerojatnije uništen u nasrtajima Avara i Slavena u 7. st., u vrijeme kada je stradala i Salona. O tome svjedoči i paljevinski sloj koji je, u razini poda, pronađen na cijeloj površini starokršćanskih crkava.

nim prostorijama. Ostatci zidova pronađeni sjeverozapadno od nartekse upućuju na mogućnost postojanja vanjskog predvorja (tzv. egzonarteksa). Ipak iz ostataka nije moguće zaključiti je li južna crkva bila trobrodna ili jednobrodna. Čini se da su na njezino oblikovanje utjecali zidovi prijašnje građevine koji su poslužili kao temelji. Također se čini da su postojale dvije faze u njezinu nastajanju u kojima se mijenjala i njezina duljina.

Obje su crkve, o čemu svjedoči i njihov naziv, bile oslikane freskama te prekrivene podnim mozaicima od

Tlocrt crkava i ostalih prostorija na lokalitetu *Ad basilicas pictas*

Sjeverna crkva, vjerojatno izgrađena u 6. st., bila je trobrodna s apsidom na istočnoj strani i uopće nije bila trapeznoga tlocrta kao što se prije pretpostavljalo. Doduše postoji mogućnost da su na mjestu pretpostavljenih poboćnih brodova bile pomoćne prostorije. Crkva ima i veći lijevi otklon ulaznoga zapadnog zida, što je poznata značajka crkava građenih u to vrijeme, a uočena je i kod salonićanskih crkava. Južna je crkva imala složeni tlocrt s narteksom i nizom pomoćnih prostorija uz sjeverni zid, uključujući i krstionicu. Iz nartekse se komuniciralo s poboćnim pomoć-

kjih je doduše sačuvano vrlo malo fragmenata.

Krstionica je bila smještena u uglu koji zatvaraju sjeverni zid južne i zapadni zid sjeverne bazilike. Izgrađena je na antičkim temeljima i bila je kvadratnog tlocrta, a krsni je zdenac bio u obliku križa. Prostorije smještene zapadno od krstionice služile su za pripremu katekumena za krštenje. Istraživače je posebno iznenadilo da je zdenac bio obložen sačuvanim finim egipatskim mramorom, a u zdencu su pronađeni ulomci mramornog stupa i ostatci fresaka iz ciborija koji je stajao iznad njega.

Kontinuitet toga kršćanskog svetišta obnovljen je i nakon uništavanja starokršćanskog sloja. Sakralna je uloga obnovljena već u ranom srednjem vijeku, između 9. i 11. st., na što između ostalog upućuju i pronađeni kameni ulomci ukrašeni pletrom. Vjerojatno je tada obnovljena samo sjeverna crkva koja je mogla biti i znatno dulja od prijašnje jer baptisterij više nije bio u funkciji. Ipak sačuvani povijesni podaci spominju uz crkvu Sv. Andrije i crkvu Sv. Ivana Evanđeliste, pa se tako najčešće i nazivaju te dvije crkve. Cijeli je sakralni sklop temeljito uništen u provalama Turaka tijekom 16. st. i od

Splićani, i stručna javnost i građani, odnose prema jednom od svojih najvrijednijih i najstarijih arheoloških nalazišta. I to prema nalazištu koje zorno dokazuje da je Split znatno stariji od svojih proklamiranih 1700 godina. Sve je naime obraslo gustom vegetacijom, zaštitna je građevina oštećena, a nema nikakvih oznaka ni natpisa. To posebno zbunjuje i stoga što se radi o jednom od najprometnijih točaka u samom središtu Splita. No kada smo zaključivali ovaj prikaz doznali smo da je 21. srpnja 2007. Gradsko vijeće Splita (*Slobodna Dalmacija*, 23. srpnja 2007.) prihvatilo Detaljni plan uređenja za stam-

splitskog arhitekta Jerka Rošina, ujedno i predsjednika Državnog savjeta za prostorno uređenje, i to na neki način djeluje umirujuće. Teško se ipak oteći dojmu da su u ovom slučaju, posebno u prijašnjoj odluci da se nalazište presvodi novom građevinom, privatni interesi bili odlučujući. Posebno i stoga što vlasnici obližnje trokatnice, kako se čini, nisu htjeli ući u projekt, a nova će stambena zgrada najvjerojatnije natkriliti i klasicističku zgradu *Vodovoda* [1], [3], [4], [6], [7], [8].

Crkva Svete Trojice

Sjeverno od vrijednoga arheološkog nalazišta, nedaleko športskog kompleksa u Poljudu, na lokalitetu Sutrojjice, nalazi se predromanička crkva Sv. Trojice koja je dala i ime. To je najbolje sačuvan primjer osebnoga šesterolatičnoga (šesterokonhnoga) tipa u ranome srednjovjekovnome hrvatskom graditeljstvu. Iako je riječ o jednoj od najznačajnijih povijesnih građevina u Splitu, uopće ju nije lako pronaći jer se nalazi u pomalo zapuštenom prostoru iza pomorske i obrtničke srednje škole.

Crkva je kružne osnove i izrazitoga centralnog tipa nad kojim dominira kupola. Njezina se osnova sastoji od šest radijalnih i dijelom deformiranih i nejednakih polukružnih apsida, nad kojima se uzdiže valjkasti tambur s kupolom. Apside su presvođene polukupolama i pokrivena čunjasnim pokrovom, baš kao i središnja kupola koja je također presvođena. Čini se da je prijašnji pokrov bio od kamenih ploča što sada nije slučaj. Sve su apside izvana raščlanjene sa po tri plitke niše, osim dviju zapadnih koje imaju vrata i po dvije niše. Prezbiterijalni dio obuhvaća tri istočne apside koje u središnjoj niši imaju prozore.

Crkva Sv. Trojice u Splitu jedina je gotovo u cijelosti sačuvana crkva šesterokonhnog tipa, i uz crkvu Sv. Marije u Trogiru (kojoj se prema jednom crtežu iz 18. st. zna izvorni

Sadašnji izgled lokaliteta

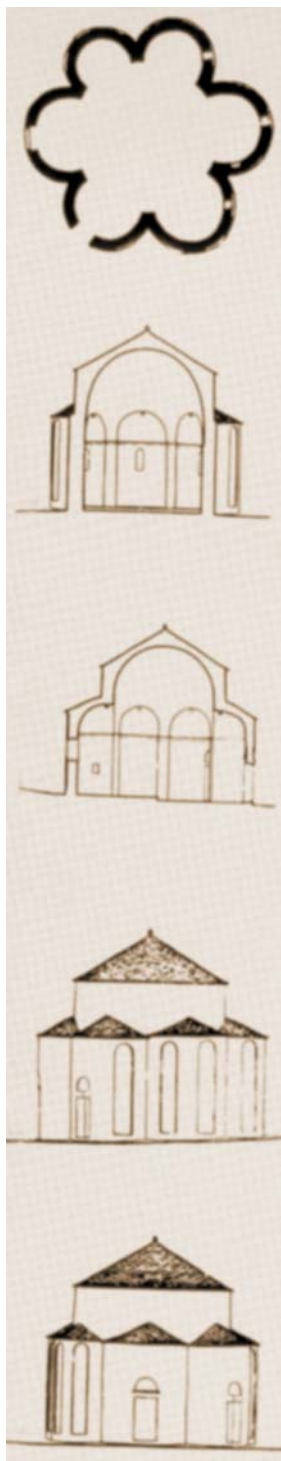
tog vremena više nije obnavljan.

Nakon arheoloških istraživanja i nužnih konzervatorskih zahvata, lokalitet *Ad basilicas pictas* bio je privremeno ograđen, a nad krsnim je zdencem izvedena, također privremena, zaštitna konstrukcija. Ideja je bila da se arheološki nalazi prikažu u sklopu građevine koja bi u budućnosti trebala biti izgrađena na tome prostoru.

Nedavno smo obišli to vrijedno arheološko nalazište i bili zapanjeni činjenicom, koju smo i drugdje zamijetili, s koliko se malo poštovanja

beno-poslovni sklop *Ad basilicas pictas*. Objavljeno je da će na zapuštenom vrijednom arheološkom nalazištu splitski poduzetnik Zoran Ćurković graditi dvije podzemne i četiri nadzemne etaže, pretežno stambene namjene. Objavljeno je da će nalazište, zidovi krstionice i krsni zdenac biti prikazani u tri dimenzije te da će im biti omogućen pristup.

Zbunjuje što će se graditi dvije podzemne etaže, a to bi značilo da će, osim baptisterija, biti uništeni svi vrijedni ostatci raznovrsnih povijesnih slojeva. No plan je izradila tvrtka *Studio R*, u vlasništvu uglednoga

Tlocrt, presjeci i pročelja crkve Sv. Trojice

izgled) ključna je za poznavanje takvog tipa crkava u nas.

Takvih crkava ima ukupno osam (osim u Splitu i Trogiru

nalaze se još u Zadru, Pidrasi, Kašiću, Bribiru, Škabrnji i Brnazama). Kako se nalaze isključivo u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, to uz njihovu brojnost isključuje mogućnost spontanog nastanka do kojega je mogao doći samostalni graditelj. Vjerojatno se takav oblik crkava izravno preuzimao i prenosio [9]. Prema građevnim elementima, tehnici zidanja i ukrasnim dijelovima oltarne pregrade pronađenih tijekom

arheoloških istraživanja, može se zaključiti da je crkva građena u krajevima 8. ili tijekom st. Valja reći da se na temelju ulomaka oltarne pregrade s natpisima može zaključiti da se u crkvi štovao kult Sv. Mihovila.

Rekli smo već da je crkva bila gotovo u cijelosti sačuvana, bila joj je naime urušena središnja kupola. U restauratorskim i konzervatorskim radovima obavljenim 1972. obnovljena je urušena kupola i tom je prigo-

Crkva Sv. Trojice danas

Crkva Sv. Trojice prije rekonstrukcije

dom utvrđeno da je crkva izgrađena nad antičkom vilom rustikom. To je bila jednobrodna građevina s apsidom koja je možda uz profane imala i neke sakralne sadržaje, kako je to bilo uobičajeno u najranijem kršćanstvu. Činjenica da je građena nad rimskim ostacima može pomaknuti gradnju crkve Sv. Trojice u nešto ranije razdoblje, možda i u 6. st. Kasnoantičko zdanje pod temeljima crkve, gdje je inače pronađeno mnogo rimske keramike, danas nije vidljivo, ali je zagrađeno betonskom pločom koja se može ukloniti radi eventualnoga daljnjeg istraživanja [1], [2], [3], [4], [9], [10].

Rekli smo već da je crkvu vrlo teško pronaći jer nema nikakvog natpisa ni putokaza. Osim toga crkva je za eventualne posjetitelje stalno zatvorena. Po natpisu na vratima vidi se da se u njoj povremeno održavaju crkvene svečanosti, uostalom po ovoj se crkvi naziva i crkvena župa u tom dijelu Splita. Ipak ostaje upitno isplati li se ulagati znatna financijska sredstva u obnovu i konzervaciju, kao što je to slučaj i s crkvom Sv. Mihovila u Zlatnim vratima Dioklecijanove palače, a da je potom ta obnovljena crkva nedostupna zainteresiranim posjetiteljima i da nigdje nema bilo kakve obavijesti kako se u crkvu može ući. A u ovoj crkvi, jedinoj cjelovitoj šesteroapsidalnoj crkvi na tlu Hrvatske, zaista bi imali što vidjeti i domaći i strani posjetitelji.

Ostale crkve sjeverno od Palače

Crkva Sv. Marije u Poljudu

Nešto zapadnije i u blizini sjeverne obale poluotoka, u predjelu Poljud, što je inače pohrvaćeni oblik latinskog toponima, podignuta je u ranom srednjem vijeku (9.-11. st.) na mjestu rimske gospodarske zgrade crkva

Sv. Marije "de Palude". To je bila prva crkvena jezgra na kojoj će se poslije izgraditi franjevački samostan sa svetištem Marijina Uznesenja i crkvom Sv. Antuna. Stara je crkva podignuta na mjestu rimske gospodarske zgrade, a u povijesnim se izvorima prvi put spominje početkom 11. st. Od nje su sačuvani ostatci gredne oltarne pregrade s pleternim ukrasom.

Od staroga franjevačkog samostana, izgrađenoga sredinom 15. st., ostao je sačuvan klaustar okružen renesansnim stupovima koji nose krov trijema. U sklopu zapadnog zida je četverokutna kula s istaknutim gornjim katom. U zidove trijema klaustra uzidane su nadgrobne ploče koje su prvotno bile u pločniku crkve i koje su pripadale starim splitskim obiteljima. Crkva je jednobrodna građevina koja na oltaru ima vrijedan poliptih Girolama de Santacrocea (1549.), a njegov je najzanimljiviji detalj lik Sv. Dujma koji u ruci nosi model grada. To je dragocjen dokument za proučavanje izgleda grada u prošlosti, a mi smo ga objavili kada smo pisali o Sv. Dujmu (*Građevinar* 6/2007.) [3], [4], [5].

Crkva Sv. Kasijana

Nešto južnije, a sjeverno od lokaliteta *Ad basilicas pictas*, nalazila se ranosrednjovjekovna crkva Sv. Kasijana koja se u povijesnim vrelima spominje u 11. st. Njezine su ruševine stršile sve do 17. st. kada su uklonjene i danas im nema ni traga. Po toj je crkvi dobio naziv sadašnji gradski predjel Sukoišan, jedan od mnogobrojnih naziva negdašnjih dijelova splitskog polja koji su danas gradske četvrti.

Inače je Sv. Ivan Kasijan (oko 360. – oko 435.) bio crkveni monah, teolog i duhovni pisac koji je među prvima pokušao organizirati zapadno monaštvo, a ono obuhvaća samo redovnike kontemplativnog tipa (benediktinci, cisterciti, trapisti, kartuzijanci i sl.). Utemeljio je samostan Sv. Viktora pokraj Marseilla. Za mnoge je upitna njegova svetost, vjerojatno zbog toga što je u sporu sa Sv. Augustinom oko predestinacije (utjecaju Božje volje na sudbinu čovjeka) zastupao od crkve osuđeni semipelagijanizam (u kojem traženje Boga i obraćanje isključivo ovise o ljudskoj volji) [3], [4].

Crkve Sv. Pavla i Sv. Tome

Današnje se splitsko brodogradilište nalazi u uvali Supaval gdje se nekad nalazila crkva Sv. Pavla ruševine koje su se vidjele još u 17. st., a ubilježene su u Calergijevu katastarskom planu Splita iz 1675. godine. Crkva se prvi put spominje početkom 12. st. i stoga je najvjerojatnije bila predromanička. U istom su planu ucrtane i ruševine crkve posvećene također jednom apostolu – Sv. Tomi. I ta se crkva spominje početkom 12. st., a nalazila se istočno od uvale Supavla, blizu uvale Stinice, na području stare Brodarice [3], [4].

Zaključak

Uočljivo je da je istočno i sjeverno od središta Splita bilo mnogo predromaničkih i romaničkih crkvice koje su, nažalost, danas najvećim

Franjevački samostan na Poljudu

dijelom samo uspomena, najčešće potkrijepljena nekim u muzejima sačuvanim arheološkim ostacima. Od onoga što je preostalo rijetko je što u funkciji, a ako i jest, kao što je to slučaj s crkvom Sv. Trojice, onda je najvećim dijelom zatvoreno i nedostupno javnosti. Nigdje nema nikakve oznake ili putokaza koji bi upućivali na to da je na određenom mjestu nekad stajala crkva koja je znatno utjecala na razvoj pojedinoga gradskog predjela ili naselja te mu uglavnom dala i ime. Iznimka je jedino crkva Sv. Mande na Škrapama koja je lijepo obnovljena i okoliš koje je primjereno uređen. No ni tu natpis ništa ne govori o crkvi, čak ne spominje ni njezino ime, već samo one koje su sudjelovali u njezinoj obnovi. A neka bi oznaka, makar samo i naziv, dobro došla i stanovnicima tog i drugih naselja jer se uglavnom radi o novim stanovnicima koji ništa ne znaju o povijesti kraja u koji su se doselili. Za to je najbolji primjer upravo crkva Sv. Mande ime koje nam nije znao potvrditi ni jedan prolaznik i identifi-

rali smo je tek uz pomoć literature. Za mnoge se starije crkve više točno i ne zna ni gdje su se nalazile. Nije ništa bolje ni s crkvama na mjestu kojih je izgrađena sasvim nova crkva. Ni tu nema nikakve oznake ili upozorenja o povijesti i nastanku toga sakralnog prostora. Ili barem mi to nismo uspjeli uočiti.

No ono što još više zbunjuje, a čak pomalo i zabrinjava, jest odnos prema onome što je dijelom ili u cijelosti istraženo. To se ni ne čuva niti održava, tako da su neka arheološka nalazišta vjerojatno u mnogo gore stanju nego što su bila prije istražnih i zaštitnih radova. Najbolji je primjer arheološko nalazište *Ad basilicas pictas*, koje je među svim splitskim sakralnim nalazištima ujedno i najvrjednije. Takav bi zapušteni prostor u središtu grada bio ruglo i kada bi se radilo o običnoj i napuštenoj ledini, a ne o prostoru koji znatno utječe na spoznaje o povijesti i nastanku samoga grada.

Pripremili:

Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Migoti, B.: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, JAZU, Zagreb, 1990.
- [2] Delonga, V.: *Ranoromanički natpisi grada Splita*, katalog izložbe, MHAS, Split 1997.
- [3] Marasović, T.: *Split u starohrvatsko doba*, MHAS, Split, 1996.
- [4] Marasović, T.; Marasović, G.: *Vodič Splita*, Logos, Split, 1988.
- [5] Durman, A. (ur.): *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006.
- [6] Cambi, N.: *Starokršćanska bazilika i benediktinski samostan u Stobreču*, Arheološki muzej i Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu, Split, 1974.
- [7] Arhidakon, T.: *Historia Salonitana - povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Književni krug Split, Split, 2003.
- [8] Oreb, F. i dr. (ur.): *Ad basilicas pictas*, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Splitu, Split, 1999.
- [9] Jelovina, D.: *Starohrvatsko kulturno blago*, Mladost, Zagreb, 1986.
- [10] Marasović, J.: *Obnova povijesne jezgre 2*, drugo dopunjeno izdanje na hrvatskom jeziku, Grad Split – Ured za povijesnu jezgru, Split, 1997.